Регионални проучвания

Обредни практики и представи, свързани с родопския масив Дàмбала

Стела Тодорова, Мария Николчовска

В полите на масива Дамбала, Кърджалийско, са разположени няколко села[1], за чието население планината и лековитата вода са от особено важно културно значение. Почитта към лековития извор при капещата скала и поклòнението при трите гробници (тюрбѐта) на алианските шейхове от бекташийския дервишки орден, са важни моменти в структурата на традиционната обредност на населението от този регион.

Очертават се 4 пункта по билата на масива, почитани като свещени места: лековитият извор Дамбала, тюрбетата на алианските светци Акче Али баба или Акчели баба, Яран баба или Ярана, Балъм баба или Балджасъ.

Известният геолог и краевед Никола Иванов от Кърджали описва през 30-те години на века лековитата вода на Дамбала така:

„... Ясно като бял ден е, че тази вода още в далечно минало е ценена високо, било като спасителна водопойна станция на тоя праисторически път, било като лечебна.

Не твърдя, че действително тая вода е лечебна, обаче нека бъде известно, че тя се тачи от местното население като много лечебна и то предимно за пелтеци (заекващи).

Всяка година на Гергьовден тук се стича маса народ, даже от три дена разстояние, да пие и си вземе от тая вода. Посещава се не само от турците, а и от много българи от Хасковско, а най-важното е, че със стъкла се изпраща вода чак в Родосто, Цариград и Анадола на турци, отдавна изселили се оттук. Бях свидетел да се изпраща от тая вода в колети чак в Бурса...“[2]

Ще посочим още едно описание на почит към лековития извор на Дамбала от известната журналистка и краеведка от Кърджали Мара Михайлова, направено десетина години след това на Никола Иванов:

„Наблизо до Омулолар е по-известният хълм Дамбалъ (Dambali) или Дамладъ... Дамла — капка. На Дамбалъ има водопад. Има поверие, че неговата вода е лековита и вярващите отиват рано на Гергьовден (само тогава), събличат се голи и окъпват. Щом сторят това, всички болести изчезват... Вземат вода и пазят за ляк цяла година. От нея дават по капка на болните[3].

На друго място от същата авторка четем:

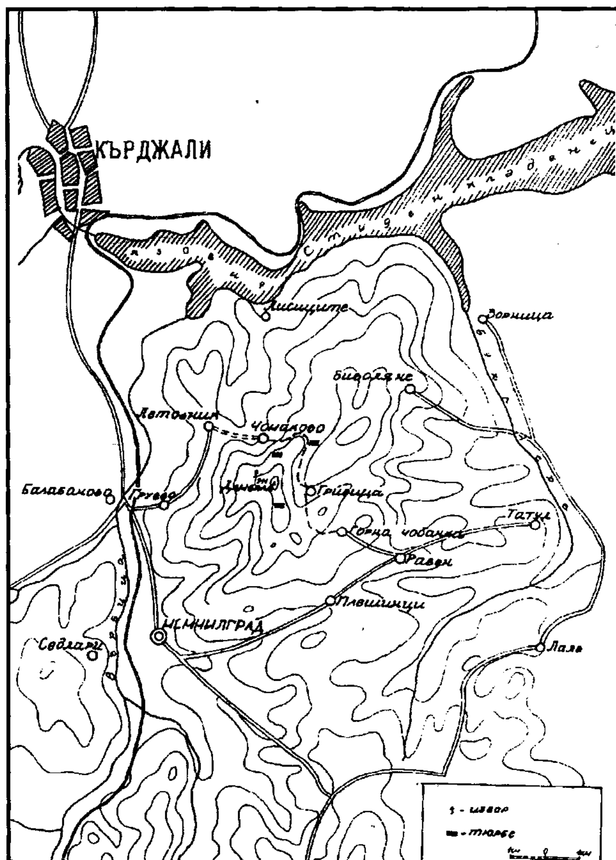
„Останало е вярване, че ако се отиде на 5-ти срещу 6-ти май и се прекара нощта там, като рано сутринта преди изгрев слънце болният от каквато болест да е, се изкъпе съвсем гол под водопада на Дамбалъ, ще оздравее. Преди години много хора са отивали и като се изкъпят под водопада, ще

---

[1] Около масива Дамбàла са разположени следните алиански села: Чомаково (Къшла); Рахиловци (Пъшала), изоставено; Горна Чобанка (Тỳргутлар); Гривица (Шàафели), изоставено. Мохамеданските села са: Летовник (Язла); Груево; Кърваво село (Канлъ кьòй), изоставено; Свобода (Шѝкемлер).

[2] В. Арденска дума, бр. 545 от 18.II.1943.

[3] ДА Кърджали, фонд 271—к, опис II, арх. ед. 22, 1942—59 г., с. 153. Личен архив на Мара Михайлова.

Схематична карта на района около Дамбала

хвърлят настрана пари, ще завържат парцали на близките храсти и ще си отидат... От високата скала се стичат едри капки, без да се образува силен водопад, и този, който се лекува, ще чака да бъде измокрен навсякъде. Но сега там е направена чешма и къпането става с поливане. За лечебните свойства на тази вода от връх Дамбалъ знаят и разправят старите мъже и жени от околните по-близки и по-далечни села."[4]

И още:

„На Гергьовден, преди изгрев слънце отиват на Дамбалъ, Момчилградско, мият се с вода и пак казват: „Аръ аджи борда калсън, ель сель бизден гитсин". Пият от водата, измиват се и завързват по някое парцалче, да остане болестта на него. Други оставят пари, нова кърпа и др. дарове, но непременно ще завърже парцал и ще каже като се мие и като завързва: „Аръ аджъ, ель сель борда калсън"[5].

Тази традиция е жива и до днес, като напоследък бележи по-голям териториален обхват популярността на лековитата вода. Структурата на обичая остава непроменена и до днес.

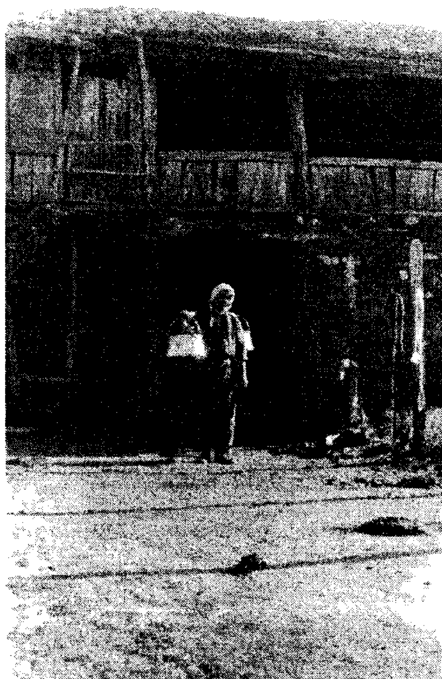
На 5-ти май следобед всяка година започва изкачването на Дамбала по всички пътища и пътеки, водещи към капещата скала, където от много години насам е изградена и неколкократно подобрявана чешма[6].

---

[4] Цит. фонд от ДА, Кърджали, опис I, арх. ед. 177, 1966—70 г.

[5] Архив на ИМ, Кърджали, отдел Етнография, арх. ед. 116. М. Михайлова. Бит на турското население в Източните Родопи, с. 316. Ръкопис, 1951—54 г. Наричането в превод има следния смисъл: „Болестите да ме напуснат и тук да останат."

[6] По спомени на жителите на с. Чомаково чешмата на Дамбала е изградена през 30-те години на века. Дотогава водата е съзяла по скалата и се е стичала по дървен чучур, а в подножието ѝ се е била образувала локва с естествено оформено корито. Според жител от с. Канлъ кьой първата чешма при капещата скала е изградена през 1959 г. Саидахмед Салибрям от Момчилград е направил парично дарение за изграждането ѝ, неговият съгражданин Юмер Алиосман я изградил с помощта на помощника си Мехмед Иса от с. Канлъ кьой. През 1994 г.

Жена от с. Горна Чобанка, Момчилградско.

Сн. авторите

Придвижването до чешмата продължава до здрач, когато насъбралите се хора се групират около лумналите огньове, обграждащи в твърде голям периметър извора. Тук са целите семейства на деца с дефекти в говора, със заболявания на очите и с други страдания. Те, според поверието, трябва в продължение на три поредни години да преспят на 5-ти срещу 6-ти май на Дамбала и да бъдат изкъпани в определен час в лековитата вода. Лекуваните деца са на възраст от 2—3 до 10—12 години.

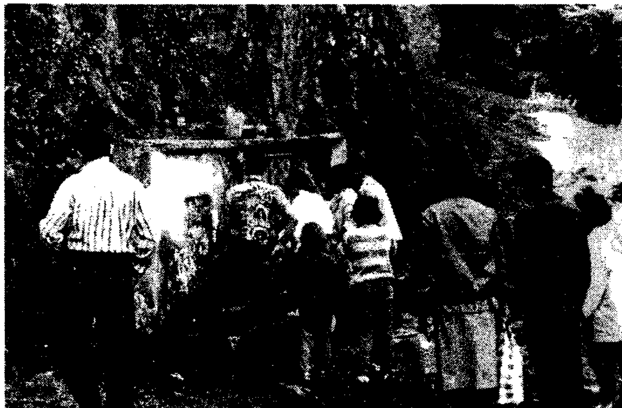
Наред със страдащите, на Дамбала тази вечер пребивават и други хора, в младежка и зряла възраст, които изпълняват обреда на миене, пиене и вземане на вода от извора с магическо-развлекателна цел. Наливането на вода от Дамбала и отнасянето ѝ на следващия ден във всички домове на близките и по-далечните села има смисъла на приобщаване на цялото общество към Гергьовденско-хъдрелезкия магически обред.

Времето на изпълнение на обреда с водата на Дамбала е ритуално определено: от първи петли до изгрев слънце. В този отрязък от време водата, според поверието, придобива вълшебна могъща изцелителна способност. Тогава множеството се струпва около извора да пие животворната вода, да се къпе и приеме чрез обливането живителната ѝ сила, да налее в съдове и да отнесе свещената вода в дома си, за да отпият от нея тези, които не са имали сили да се изкачат на планината при извора.

Предимство при вземането на водата се дава на болните и страдащи деца. Топли и сънени, стреснати в среднощния им сън край огнищата от необяснимата гледка и необичайното действие с тях, полусъблечени, те биват поставяни под чучура и потапяни насила в ледената вода. Потапянето се повтаря три пъти. Цялата гора се оглася от неистовите им писъци, телата им се мятат треперещи в конвулсии от студ, дъхът им секва и в мига на следващото дълбоко поемане е магията на освобождаването на душата от болестите и ефекта на лечението. Тялото и духът се пречистват и се прераждат за нов живот. Всичко старо от миналото, което е било в съприкосновение с тялото, се оставя, завързва или захвърля

чешмата се ремонтира и обновява, като се изгражда каптаж, поставят се два чучура с преливници, правят се нови корита и бетонен навес с колони за заслон на хората в случай на дъжд. Майстор на последния градеж е жител на с. Чомаково.

по околните храсти и дървета с фразите: „Дерман колдан, зебеб аллахтан. Бисмиллях." или „Беним аарларъм борда колмактан, калсън аллахтъ", означаващи разделяне с болестта и оздравяване с божията помощ. За отнетата от извора вода се заплаща с монета, пусната в коритото на чешмата.

Чешмата с лековитата вода на Дамбала. 6 май — Хъдрелез, 1993 г.

Сн. авторите

След тях мъже и жени от най-младата възпроизводителна възраст до дълбока старост изпълняват ритуалното обмиване, като започват от очите, ушите, главата, гърдите, ръцете и стигат до краката. Те също пущат монета в коритото на чешмата за налятата вода и оставят части от бельото си на околните дървета, изричайки по три пъти магическите фрази. Преминали по всички стъпала на предписания обред и стигнали до съкровеното, превити под тежестта на успокоените и заспали на гърбовете им деца, натоварени с всевъзможни големи съдове със скъпоценната живителна вода, хората тръгват на върволици от извора надолу по всички големи и малки пътеки от Дамбала към родните си места. Изгревът ги заварва далеко от мястото на магическото прераждане, където след още една година ще се затвори един завършен цикъл и след него ще последва друг, както е било още от сътворението на света до днес.

Масивът Дамбала и неговите природни и културни дадености попадат териториално в регион, населен предимно с алианско население[7], което възпроизвежда своята общностна идентичност до голяма степен на базата на обредите, свързани с лековития извор и култа към светиите от тюрбетата на планината.

Според едно тяхно поверие лековитата вода от капещата скала е творение на алианските светци **Кърклàр**, четиридесетте, които според вярването са духове, невидими от грешните и видими за чистите и съвършени праведници. Те са духовни водачи: **бабà**, **дедèц** (ед. ч. **дедè**)[8], дошли от Хорасан, осенени са от божествена сила и прòмисъл и творят само добрини. Когато веднаж се хранели със своята божествена храна, състояща се от фурми, грозде, инджир, цитрусови плодове, седнали на **Софрà кая̀**, каменна трапеза, върху билото на планината и

---

[7] Освен гореизброените алиански села в подножието на масива Дамбала, съществуват и други, свързани непосредствено с първите както по територия, така и по отношение на своята религиозно-културна принадлежност. Това са: Биволяне, чисто алианско село; Равен ,смесено — сунити и шиити; Нановица, смесено; Горно Прахово; Татул, смесено; Постник, чисто алианско село; Вряло, Девинци, чисто алиански села; Звезделина, смесено, в Кърджалийско, Момчилградско, Крумовградско.

[8] Названието **Бабà** или **Дедè**, **Дедèц** се употребява като прозвище на водач на дервишки орден.

Дърветата около чешмата на Дамбала, обкичени с дрехи на лекуващи се.

Сн. авторите

ожаднели, а нямало вода, един от тях, Яран баба показал своите неземни способности. **Сакалъ ватанджъ Ѝрàн бабà**, брадатият родолюбец Яран баба, ударил с юмрук по скалата и от нея закапала вода. „Като не тече, поне да капе“, казал Яран баба. затова скалата се нарича **Дàмбалъ**, капеща[9].

Сътворена от светци, тази вода има вълшебна живителна прераждаща и здравоносна сила. Тази митична идея е породена от представата за чудотворствата на светията Али, или **Хазретѝ Алѝ**. Той, подобно на Исус Христос, твори чудеса. Али притежава способността да възкресява от смъртта. Така както Исус възкресил пиленца от червените великденски яйца, Али съживил пръчка от фурма и я отрупал с цвят и плод. Убит в Кю̀фе и изчезнал без гроб във водите, той се превръща в дух без реален образ. Водите за алианите са божия благодат и съприкосновението с тях е достигане до най-възвишеното състояние на тялото и духа.

Тези схващания на алианите за божествената сила на водата като извечна материя и лоно на задгробния живот на **Хазретѝ Алѝ** и всички негови наследници, се преплита с образите на светците от мюсюлманската митология Хадир и Иляз, носители на безсмъртието. Техният празник е **Хъдрелез**, честван на 6-ти май, когато е денят на християнския светец-войн св. Георги. Мотивът за безсмъртието и възкресението, присъщ на християнската религия, е въплътен в кораническите персонажи Илиас, Хадир, Идрис, Джирдис, които символизират живота и смъртта, безсмъртието.

Според традицията на сунитското мюсюлманско население от селата около Дамбала, Груѐво, Свобода, схващането за лечебната сила на капещата вода е свързано именно с представата за обезсмъртяващите качества на Хадир и Иляз, които са и покровители на пътешествениците по суша и море. Поверието гласи, че на 5-ти срещу 6 май, във времето между първи петли и изгрев слънце светците Хадир и Иляз се срещат след едногодишното си пътешествие по земята. В часа на тяхната среща се твори безсмъртието и прераждането за ново начало. Съпри-

[9] Легендата е записана в с. Чомаково, Момчилградско, в няколко варианта. На Софра кая дошли 12 **пейгамбѐри** и седнали да се угощават с чевермѐ от **бивол**. Когато ожаднели, Осман баба ударил с юмрук скалата и от нея протекла толкова силна вода, че за да не се залее и повлече селото, я запушили с **мръсна**, сярна вълна. Затова водата се стича на капки по скалата.

Тюрбето на Балъм баба и кленовото дърво.

Сн. авторите

косновението с бликащата по волята на Аллах вода, обливането и къпането е сливане с извечното начало, освобождаване от болестите за живот.

Това обяснява популярността на Дамбала като планина, даряваща живот с водите си. Тя е известна и сред ортодоксалното мюсюлманско население на Източните Родопи, а и в по-широк ареал.

Гергьовденското къпане в реки и извори рано сутринта преди изгрев слънце е характерно за цяла България[10]. В Южна и Югоизточна България на този ден моми и момци се къпят в реки, след което играят обредно хоро и си разменят пръстени. В Македония мъже и жени се къпят преди изгрев слънце във витела на воденицата, а девойките се къпят под трендафила за хубост. В Северна България на Гергьовден става обредно къпане на младоженците и младите булки за плодовитост. В Кърджалийско преди изгрев слънце жени и моми нагазват в Арда за здраве и плодовитост и се мият с донесена от седем чешми вода от **мартувàла**, гадаенето с китки.

Поради особените природно-географски дадености на Източните Родопи на много места съществуват извори от просмукваща се през скалите дъждовна вода, подобно на капещата скала на Дамбала. Тези извори са обект на идентична обредност и носят названия, производни на капка. Това са обектите с лековити води **Дамлà Каѝ** (Капеща скала), **Каѝ пунàр** (Каменен кладенец) при с. Старейшино, Момчилградско, **Джортлèн чешмè** при кв. Гледка в Кърджали, **Инкая шоллè** (Пещерният извор) при с. Рани лист, Кърджалийско, **Андреевата чешма** при с. Шумнатица, Момчилградско, **врѝшките** или **вирѝошките**, т. е. врисчетата, изворчетата, при с. Кирково, Момчилградско и много други.

Аналогични на тези пролетни обреди с водата са и летните Еньовденски обмивания, характерни както за българите, така и за много народи по света[11].

Миенето, къпането и преспиването на изворите ще има здравоносен ефект, ако бъде последвано от оставяне на монети, конци, парчета от дрехи или цели дрехи при водата, по храстите и дърветата или пък косми от главата по тревите при лекуване на главоболие. В митологията нишките са човешките съдби, които привързват към предопределеното или освобождават от него, предизвикват или предотвратяват болести, превръщат хаоса в космос. Космите от главата са жиз-

[10] Т. Колева. Гергьовден у южните славяни, С., 1981, с. 156, 158, 160, 179.

[11] М. Арнаудов. Студии върху българските обреди и легенди, С., 1971, Т. 1., 1971, с. 252, 253, 254.

Бунар в съседство с тюрбето на Балъм баба.

Сн. авторите

нена енергия, вещество на живота, което играе ролята на връзка с предопределеното[12].

Здравоносната функция на къпането в реки и извори, преспиването на аязма, валянето по роса, е следствие от оплодителната функция на съприкосновението с природата или се развива успоредно с нея. Използването на изворите за лечение е древна езическа практика, характерна за предславянското население по нашите земи[13].

На най-високата точка на масива Дамбала, връх **Акчѐ ач** и в подножието на двата масивни риолитни пояса, наричани с общото название **Гермàн кая̀** или **Гермѐ' кая̀**, се намират трите тюрбета на бекташийските предводители **Казѝ Акчелѝ бабà**, **Ярàн бабà** и **Балъм бабà**. Тези тюрбета са изградени според алианския религиозен канон с ориентация на гробовете на североизток—югозапад или на север—юг. Те са с хиперболизирани размери на надгробната могилка и с масивни каменни колони при главата и краката. До тези колони са побити или поставени каменни свещници за палене на свещи. Камъкът при главата на Акчели баба е с надпис на турски и арабски: Кази Акчели баба. До главата на всеки един от тези гробове расте дърво: при тюрбето на Акчали баба това е клен, наричан от местното население **акчѐач**; при главата на Яран баба е израснал вековен дъб, **мешѐ**, а по протежение на могилката са посадени три млади кленови дървета. При тюрбето на Балъм баба също се намира кленово дърво. Всички тюрбета са с високи каменни огради в правоъгълна форма, с дебели каменни зидове със и без спойка. Над тюрбето на Акчели баба е издигната малка постройка с правоъгълна форма и четирискатен керемиден покрив, а над него се извисява короната на вградения клен. При тюрбетата са изградени още малки постройки за молитва и преспиване на поклонниците, **одà** и кухни, **àшеви**. Около тюрбетата блика вода в изградени със суха зидария кладенци (ед. ч. **пунàр**) или съвременни чешми с пивка и студена вода като тези от капещата скала.

Изграждането на чешми и кладенци при тюрбетата се счита за проява на висше благодеяние и почит към дедето.

Старинността и по-трудната достъпност до тюрбето на Акчеач е довело до запазване на някои по-архаични форми на обредните съоръжения, свързани с организацията и провеждането на ежегодния голям алиански събор, наричан

[12] Дж. Купър. Илюстрована енциклопедия на традиционните символи. С., 1993, 30—31, 96—97, 141.

[13] Т. Колева. Цит. съч., с. 179; М. Арнаудов. Цит. съч., Т. I, 252—253.

майхѐ, махе, маѐ (ар)[14], като последната именна форма е най-разпространена. Тези постройки се наричат **àлъджъ**, място за дарове, и са оформени от каменен зид без спойка с височина до 1.50 м в елипсовидна форма с отвор. В едно от тези приспособления се събират донесените баници (ед. ч. **пидѐ**) с лук и извара, а в друго се събират съдовете с краве масло. В подобна форма, изградена от плет, се затварят донесените ярета, агнета, телета. Всички тези дарове се разиграват на провеждания търг по време на маето с цел набавяне на средства за провеждане на мае през следващата година.

Тези малки каменни заграждения по форма и функция напомнят твърде много за оброчищата и църквичките в чест на християнските светци, срещани особено в Южна България, Пловдивско, Хасковско[15].

Тюрбетата са изградени на високи отворени поляни с просторен изглед, обградени с гора, обрасли с дъхави билки и треви, надарени с пивка и студена вода. В периметър от около 300—400 м е в сила традиционната норма, забраняваща сеченето на дървета и косене на треви в памет на погребаните тук алиански предводители[16]. Нарушаването на забраната бива последвано от божие наказание.

Алианските предводители от бекташийския орден са утвърдени за светци и като такива се явяват покровители на селата, в чиито землища се намират тюрбетата им. Определени лица от селата, избрани с всеобщото одобрение на алианската религиозна общност, обслужват поклоненията и организацията на ежегодните събори на тюрбетата. Те поддържат в добър вид тюрбето, всяка неделя и четвъртък палят свещи от името на алианите в селото, обслужват извършването на посветителски курбани за здраве, т. е. те изпълняват **адàк** (оброк).

Жертвоприношенията при тюрбето се извършват винаги до единия ъгъл на каменния зид, като се следи кръвта на животното да изпръска стената. При индивидуалните курбани се принасят в жертва птици или агнета и ярета, като от последните се приготвя ястието **пѐчене**. За жертвени животни по време на ежегодните събори (**маѐтата**) се подбират добре охранени ялови овце и кози. Нарязването на месото на жертвеното животно става вътре в заграждението на тюрбето при краката на светеца[17].

Алианските събори при тюрбетата на Дамбала са част от многобройните пролетни маета на територията на алианския регион. Те са проява на почит към светеца от населението на всички алиански села на Източните Родопи. Не са редки случаите на посещения от Делиормана и изселници от Турция. Освен това

---

[14] Съборът (маѐто) на Акчели баба се провежда най-рано от всички пролетни маета — алиански събори — на 21 май. Това на Яран баба е на 29 май, а на Балъм баба е на 5 юни. Помощните постройки при тюрбетата на Яран баба и Балъм баба са разрушени от властите през 1985 г.

[15] Етнография на България, Т. 3, С., 1980.

[16] Тази забрана е валидна и за алианските, и не само за тях, гробища, където растат вековни дървета, гният исполински дървесни трупи, но нищо не се докосва с човешка ръка, за да не се наруши хармонията на святото място, вратата към отвъдното.

[17] Тюрбето на Акчели баба се е обслужвало от алианската религиозна общност от с. Гривица (Шàафели). След изселването на жителите му в с. Войводово и с. Орлово, Хасковско, през 50-те години на нашия век, тези задължения се поемат от алианите от с. Горна Чобанка, Момчилградско. Тюрбетата на Яран баба и Балъм баба се обслужват поотделно от двете махали на с. Чомаково. До 50-те години за тюрбето на Яран баба се е грижело населението от с. Рахиловци (Пъшала).

се проявява търпимост от страна на алианската религиозна общност към гости от турски села, както и към християните.

Маето е комплекс от религиозни и битови обреди: жертвоприношения на дребни домашни животни, дарения на живи животни и птици, на краве масло и различни земеделски растителни продукти, дрехи, пари; търг на даренията за набавяне на средства за маето на следващата година, угощение с приготвената при тюрбето обредна храна (**кешкѐкь** до преди 40 години и **пиля̀ф** след това)[18].

Приготвянето на храната и обслужването на всички обреди се извършва от мъжете на домакинстващата общност. Възрастните жени вземат участие при чистенето на ориза и миенето на казаните. По време на пролетните маета, каквито са и тези на Дамбала, е забранено присъствието на жени във възпроизводителна възраст. От това табу са изключени ритуално чистите момичета и жените в стадий на менопауза.

Целият обреден комплекс съдържа идеята за измолване на дъжд с посредничеството на почитания и богато надарен дедец. Наред с това в системата на обредните действия, за прикритие пред ортодоксалния ислям, се извършва молебен за дъжд, **яму̀р дувасъ**, под ръководството на сунитски ходжа.

Разпространено е вярването, че горещите молитви по време на маето смекчават волята на Аллах и до вечерта на същия ден завалява дъжд.

Изворите при тюрбетата се почитат като свещено творение. Водата в тях се счита за тъждество на погребаните деди. Според поверието тя е бликнала, когато те били положени в гроба. Същото се отнася и за вековните дървета, израснали в тюрбетата при главите на покойниците.

Двата риолитни пояса на Дамбала, които обграждат билото на масива и в началото на които се намира капещата скала с лековитата вода, са известни сред населението с названието **Гермàн кай̀** или **Гермѐ кай̀**. В българската топонимия имена, производни от името Герман не са редки и в Южна България[19]. Те вероятно са във връзка с името Герман, Джерман и имат отношение към обичая за дъжд с името Герман. Счита се, че названието **Гѐрман** е възникнало на основата на древнотракийската ономастика и оттогава се е запазило в географската номенклатура на страната[20].

В българската народна митология съществува демоничен персонаж с името **Герман градушкàр**, който се явява във вид на орел, предвождащ градоносен об-

---

[18] По време на маѐто на Акчели баба през 1994 г. за приготвяне на обредната храна са били заклани 14 овце, сготвени на **пиля̀ф** — бял ориз с месо, олио и краве масло за около 40 казана. Преди това, вместо с ориз месото се готвело с чукано жито. Това ястие се нарича **кешкѐкь**, кашесто ястие с чукано белено жито и месо. Житото се чука в каменни хавани, наричани **дибѐци** (ед. ч. **дибѐк**), издълбани в скалите, намиращи се на поляната при тюрбето на Акчели баба. С помощта на големи дървени чукала, **токмàци** (ед. ч. **токмàк**) двойки мъже извършвали ритмично удряне до обелване и натрошаване на житото. **Кешкѐкът** е обредна храна при календарните (Коледа), сватбените и погребалните обичаи на българите от Беломорска Тракия, Източнородопската област и малоазийските българи. **Кешкѐк** варят и турците-сунити по време на сватбените и погребалните обичаи.

[19] С. Герман, Пиротско; връх Германица в Рила; р. Джерман, приток на Струма; Германиково, пресечена местност в Малкотърновско. Вж. Етимологичен речник, С., 1971, 238—239. Също: с. Джерман, Дупнишко; с. Герман, Софийско. Вж. М. Арнаудов. Студии..., Т. 1. с. 228. Също: топонимите **Гермàн кай̀** — скала над р. Арда, южно от с. Долно поле, Харманлийско; **Гермя̀н каясъ** над с. Рабово, Харманлийско; **Гя̀рма кай̀** — скала при с. Пътниково, Харманлийско. Вж. Г. Христов, Р. Кокаличева. Топонимически свидетелства за историческата съдба на българското население в Родопите. Ръкопис.

[20] М. Арнаудов. Студии..., с. 228.

лак. В Бъдкивечерската традиция на Кюстендилския край той се кани милостиво на трапезата, тъй като през лятото е отпъждан и нежелан. С предохранителни мерки против градушката и гърма е свързан християнският празник, посветен на св. Герман (12 май ст. ст.), предал нова религиозна осмисленост на тракийското митично същество Герман, Джерман. Така и глинената фигурка от обичая Герман, типичен за Северна България, възникнал на „стара трако-мизийска почва", получава името си от християнския празник на св. Герман[21].

Наличието на топоним, производен от името Герман, каквото е названието **Гермàн кайà** от Дамбала, както и разпространеното сред местното население поверие за митологичен образ на градоносен облак, предвождан от птица, **куш, гуш**, и способността на отделни хора чрез молитва „да обърнат" облака, ни дават основание да считаме, че те са фрагментирани остатъци от древнотракийската култура на предславянското родопско население, възприети по силата на традицията от следващите цивилизации в обичаите за дъжд и градушка.

За другото название на скалния пояс, **Гермè кайà**, преосмислено като **Ограждаща скала** може да се счита като трансформация на названието **Гермàн кайà** по силата на онези езикови закони, създали топонима **Гя̀рма кайà кая** при с. Пътниково, Харманлийско[22].

Пролетните маета на алианите са обичаи за дъжд и като такива имат връзка с аналогичните обичаи в българската фолклорна култура, каквито са **Пеперуда** и **Герман**. Те са местни специфични прояви на този вид обредност и бележат общи смислови и структурни черти с обичаите за дъжд от другите региони на страната. Обичаите Герман и Пеперуда се обединяват върху една обща светогледна основа — схващането за сушата като резултат от човешкия грях. По този признак те имат връзка и отношение към семейните обичаи — сватба, смърт, погребение[23]. От друга страна, при разглеждането на структурните особености на маето като своеобразен обичай за дъжд, става ясно, че и там съществува същата забрана за участието на жени във възпроизводителна възраст, а се допускат чисти момичета и „отродили се" жени. Последните имат право да се изкачат до тюрбето, да се поклонят на светеца и да запалят свещи, да поднесат дарове във вид на краве масло и баници, да помагат в приготвянето на обредната храна, да участват в търга при продажбата и наддаването. Те са биологически предпазени от извършването на грях, за разлика от останалите жени, които не се допускат до пролетните маета, „за да не мърсят". Следователно пролетните алиански маета, съдържащи в основата си обредни действия за дъжд, имат обща светогледна основа с Пеперуда и Герман и като тях са във връзка с по-широк кръг явления от системата на семейната обредност.

Връзката на маето с обреда Герман се откроява и при еднаквото им отношение с погребалните обичаи. И в двата случая действията се извършват около покойник, умрял от неестествена смърт и погребан на необичайно място. Резултатът от оплакването на Германа и молитвите към дедеца е еднакъв — завалява

---

[21] Пак там, с. 228.

[22] Г. Христов, Р. Кокаличева. Цит. съч., с. 25.

[23] Грехът е деяние, нарушаващо нормалните норми на поведение според обичайното право (недевствена невеста, извънбрачни връзки, погребване на некръстено дете, на умрял от неестествена смърт и погребан в общото селско гробище и т. н). Вж. Ст. Генчев. Обичаят Герман в Добруджа. — Векове, 1973, №2, 31—39.

дъжд, бликва вода. Жертвоприношенията, даровете и изобилната поминална трапеза са в унисон с погребалната обредност и нейно хиперболично подобие. Обредната храна **кешкèкь** по време на маето е еднаква по название и начин на приготовление, както и по семантично значение със сватбената и поминална храна на голяма част от българския народ и на съседните балкански народи.

Тези сходни елементи в обичаите за дъжд от различните части на българската етническа територия сочат общото генетично начало на тази културна традиция от културата на древните траки по нашите земи. Фрагментирането на явлението през вековете, трансформациите и новите религиозни наслагвания по пътя на християнизацията, а след нея на ислямизацията в сунитския и шиитския ѝ вариант са превърнали обичаите в специфични и многообразни проявления на една и съща светогледна идея, битуваща в рамките на българската етническа територия.

Обобщавайки казаното дотук, бихме подчертали, че масивът Дамбала като реален природен и културен обект дублира традиционния митологичен образ на свещената планина. Той притежава всички необходими параметри и елементи на модела на света, на космическото устройство в организиран порядък[24].

Неговите върхове са убежище на алианските светци и са място на контакт между живи и мъртви. Планината е път на духовен преход от едно ниво на съществуване към друго, тя е врата към отвъдния свят, но същевременно и извисен път към небесните богове. Тя е обиталище на митичните същества на дъжда, гръмотевиците и градушката и затова там се провеждат молебените за дъжд, съпроводени с големи жертвоприношения, дарове и пищни трапези, откъдето произлиза и фразата „На маето става голям боллук". Този своеобразен обичай за дъжд, подобно на Пеперуда и Герман, популярен в Северна България, е отражение на религиозния синкретизъм между езичество, християнство и шиитския ислям.

В митологията на алианското население от подножието на Дамбала образът на свещената или космическата планина е особено силно развит за сметка на образа на световното дърво, между тях съществува взаимно смесване и заменяемост. Твърде показателен в това отношение е примерът на употреба на едни и същи думи за назоваване на планината, дървото и светеца: най-високият връх на масива се нарича от местното население **Акчèач**; сакралната точка на този масив е тюрбето на един от предводителите на бекташийския орден, в което расте кленово дърво със същото название **акчèач**; алианският баба, погребан под това дърво, се нарича **Акчелѝ бабà** от **Акчè Алѝ бабà**. Провежданото в неговата чест мае е първото от групата на пролетните маета в региона около Дамбала. Провежда се на 21 май и съвпада по време с християнския празник св. Герман (12 май ст. ст.).

Останалите двама светци — Яран баба и Балъм баба вероятно са от по-нисък йерархичен порядък, но са отъждествени с дъб и клен, митологически символи на световното дърво.

Масивът Дамбала съвпада с модела на свещената планина и по един много съществен свой показател: той е център на водите с многобройните си извори.

---

[24] Мифы народов мира, Т. 1. 311—315; Дж. Купър. Илюстрована енциклопедия..., с. 164.

Всички реки започват от него. Водите, извиращи от планината, притежават магическа целебна сила именно поради схващането за планината като модел на света. Къпането в изворите през определено ритуално време има плодоносна функция и е във връзка с представата за дъжда като символ на мъжкото оплодително начало. Само по себе си къпането е прераждане, ново начало, инициация, откъдето се корени и неговата здравоносна функция.

Един от скалните навеси в основата на риолитните пояси, известен с названието **Кемѐр таш** (Сводест камък) е обект на легендарен разказ за това, че той е врата към скривалище на съкровища, пазени от змия. В митологията змията е хтонично същество, обитаващо пещери, които в митологичен план са врата към подземния свят и света на мъртвите.

Този факт допълва параметрите на митологическата представа за трите нива на космическото устройство (подземен свят, видим свят, небесно пространство или Космос) и за планината като център на света и неговата ос — axis mundi.

Сакрализацията на масива Дамбала в съзнанието на населението от подножието му е във връзка с изповядваната от него мюсюлманска религия. Дамбала е включен в културната традиция преди всичко като свещено място на алианите във връзка с култа към бекташийските дервишки предводители, чиито тюрбета се намират на върха на планината. Този култ е подчинил всички запазени поранни езически митологични представи и традиции на местното население на почит към демонични и свръхестествени сили, носещи дъжда, към планината, камъка, дърветата, водата в една неповторима синкретична амалгама.

Кърджали